

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

Харківський національний університет внутрішніх справ

Факультет № 6

Кафедра фундаментальних та юридичних дисциплін

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ №11 - 12

З навчальної дисципліни «Історія держави і права України»

**обов'язкових компонент освітньої програми
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти**

081 Право (правозастосування)

за темою «Держава і право України Новітнього часу.

**Право УРСР періоду лібералізації та перебудови
(середина 50-х – 1991р.)».**

Право України періоду незалежності 1991 – кінець XX ст.

Харків 2022

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол №8 від 23.09.2022

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол №7 від 26.08.2022

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з юридичних дисциплін
Протокол №8 від 22.09.2022

Розглянуто на засіданні кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін
(протокол від 25.08.2022 № 8).

Розробники:

1. Завідувач кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін факультету № 6 ХНУВС, кандидат юридичних наук, доцент, **Холод Ю.А.**
2. Професор кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін факультету № 6 ХНУВС, кандидат юридичних наук, доцент **Зайцев Л.О.**
3. Доцент кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін факультету № 6 ХНУВС, кандидат юридичних наук, доцент **Головко Б. Г.**

Рецензенти:

1. Професор кафедри міжнародного права Харківського національного університету ім. В. М. Каразіна, доктор юридичних наук, професор **Гавриленко О. А.**
2. Завідувач кафедри теорії та історії держави і права факультету № 1 ХНУВС, кандидат історичних наук, доцент **Логвиненко І. А.**

План лекції:

- 1. Джерела права УРСР періоду лібералізації (середина 50-х - перша половина 80-х рр.. XX ст..).**
- 2. Конституційне (державне) право УРСР періоду лібералізації (середина 50-х - перша половина 80-х рр. XX ст.).**
- 3. Основні риси цивільного, кримінального, процесуального та інших галузей права УРСР періоду лібералізації (середина 50-х - перша половина 80-х рр.. XX ст..).**
- 4. Основні зміни права УРСР періоду перебудови, проголошення державного суверенітету.(1985 – 1991 рр).**
- 5 право періоду незалежності 1991 – кінець XX ст.**

Рекомендована література.

Основна:

1. Історія держави і права України. Підручник. – У 2-х т. – Том 1. – К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – 656 с.
http://pravnyk.info/spb_idpu.htm; http://adhdportal.com/book_3121.html;
Том 2. – К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – 580 с.
http://pravnyk.info/spb_idpu.htm
2. Хрестоматія з історії держави і права України: У 2-х т.: Навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти. – Вид. 2-ге, перероб. і доп.: Том 1: 3 найдавніших часів до початку XX ст.. - К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2000. – 472 с.; Том 2: Лютий 1917 р. – 1996 р. - К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2000. – 728 с.
3. Навчально-методичні матеріали з історії держави і права України. – ХНУВС. – 2021.(Електронний ресурс).

Додаткова:

4. Гришук В.К. Кодифікація законодавства Української РСР (1956-1985 рр.). – Львів, 1991.
5. Копиленко О. Крим як невід’ємна складова частина України: правові аспекти // Крим в історичних реаліях України: Матеріали наукової конференції.- К.:Інститут історії України НАН України, 2004. – С.5-35.
6. Національні відносини в Україні у XX ст. Збірник документів і матеріалів. – К.: Наукова думка, 1994. – 560 с.
7. Реабілітація репресованих: законодавство та судова практика. - К.: Юрінком, 1997. – 464 с.
8. Маслов В.П. Наиболее общее понятие собственности. //Академічна юридична думка. – К.: Ін Юре, 1998. –С. 375-391.
9. Юридична енциклопедія: В 6 т. – К.: «Укр. енцикл.», Т. 1 – 6: 1998 – 2004.;[Електронний ресурс] – Режим доступу:<http://leksika.com.ua/legal/>;<http://cyclop.com.ua/content/view/330/43/>

10. **Гончаренко В.Д.** Право України в період деєталінізації (друга половина 1950-х – перша половина 1960-х рр.) // Правова система України: історія, стан та перспективи: У 5 т. – Т. 1: Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України. – Х.: Право, 2008. – С.472-480
11. **Декларація про державний суверенітет України. Історія прийняття, документи, свідчення** [Текст] / Асоц. нар. депутатів України ; [ред.: Яків Зайко (відп. ред.) та ін.]. - Житомир : Рута, 2010. - 865, [16] с. : фот., табл.
12. **Скакун О.Ф.** Правова система України на правовій карті світу. Доповідь № 1. – Х. : “Ескада”, 2004. – 96 с.
13. **Скоморовський В. Б.** Історико-правова характеристика створення і ліквідації СРСР: монографія; Івано-Франківський ун-т права ім Короля Данила Галицького. – Івано-Франківськ: Симфонія форте, 2014. – 410 с.
14. **Смолій Валерій, Якубова Лариса** Крим і Донбас: проблеми й перспективи інтеграції в модерний український проект (аналітична записка). – К., 2019. – 116 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?C21COM=2&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&Image_file_name=book/0014596.pdf&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=0

Текст лекції

1. Джерела права УРСР періоду лібералізації (середина 50-х - перша половина 80-х рр.. XX ст..).

Лібералізація суспільно-політичного життя в СРСР певною мірою вплинула на правотворчу діяльність у країні в цілому, в тому числі в УРСР. Слід зазначити, що в середині 1950-х рр. в УРСР залишалися чинними кодекси, прийняті ще у 1920-ті рр. Багато в чому вони вже застаріли і об'єктивно не відповідали вимогам часу. Враховуючи ці обставини, Президія Верховної Ради УРСР прийняла 14 травня 1956 р. постанову "Про перегляд кодексів законів Української РСР", в якій, зокрема, зазначалося, що у "зв'язку з тим, що кодекси законів Української РСР у діючій редакції містять у собі ряд застарілих положень, а водночас з цим ряд діючих положень не знайшов відповідного відображення в кодексах законів, і зважаючи на виключну важливість впорядкування і дальшого вдосконалення законодавства Української РСР, вважати за необхідне в першу чергу переглянути такі кодекси законів Української РСР, як кримінальний, кримінально-процесуальний, цивільний процесуальний і Кодекс законів про працю, і внести до них відповідні зміни". Утім ініціативу по вдосконаленню законодавства перехопили союзні органи влади. Так, 11 лютого 1957 р.

Верховна Рада СРСР прийняла Закон "Про віднесення до відання союзних республік законодавства про устрій судів союзних республік, прийняття цивільного, кримінального та процесуальних кодексів". Річ у тім, що у віданні Союзу РСР збереглося дуже важливе право видання Основ законодавства Союзу РСР і союзних республік із зазначених у союзному Законі галузей права. Закон у зв'язку з цим вніс зміни до Конституції СРСР 1936 р., виклавши пункт "х" ст. 14 Конституції СРСР таким чином: "встановлення основ законодавства про судострій і судочинство, основ цивільного і кримінального законодавства". Тим самим у законотворчій діяльності централістські засади продовжували зберігати свою силу. І все ж таки Законом від 11 лютого 1957 р. відкрився наступний етап у законотворчій діяльності загальносоюзних і республіканських державних органів. Розпочалася друга кодифікація республіканських законів.

У розглядуваний період були прийняті такі кодекси УРСР, як Цивільний кодекс Української РСР, Кримінальний кодекс Української РСР, Кримінально-процесуальний кодекс Української РСР, Цивільний процесуальний кодекс Української РСР. У цих кодексах знайшли своє втілення ті значні зміни у багатьох сферах соціально-економічного, культурного життя Української РСР, котрі відбулися у країні від часу першої кодифікації 1920-х рр.

8 грудня 1961 р. Верховна Рада СРСР затвердила Основи цивільного законодавства Союзу РСР і союзних республік. Основи вводилися в дію з 1 травня 1962 р. Зміст Основ цивільного законодавства Союзу РСР і союзних республік повністю знайшов своє відображення у Цивільному кодексі УРСР, який 18 липня 1963 р. прийняла Верховна Рада УРСР і який вводився в дію з

1 січня 1964 р. ЦК УРСР складався з преамбули і восьми розділів, а саме: Розділ I. Загальні положення; Розділ II. Право власності; Розділ III. Зобов'язальне право; Розділ IV. Авторське право; Розділ V. Право на відкриття; Розділ VI. Винахідницьке право; Розділ VII. Спадкове право; Розділ VIII. Правоздатність іноземних громадян та осіб без громадянства. Застосування цивільних законів іноземних держав, міжнародних договорів і угод. Усього ЦК УРСР мав 572 статті. ЦК УРСР закріплював принцип соціалізму в цивільному праві України, оскільки регулював майнові і пов'язані з ними особисті немайнові відносини, виходячи з того, що, як було закріплено у ст. 1 цього Кодексу, "основою майнових відносин у радянському суспільстві є соціалістична система господарства і соціалістична власність на знаряддя і засоби виробництва. Господарське життя Української РСР визначається і спрямовується державним народногосподарським планом". ЦК УРСР виходив із неподільного панування соціалістичної власності у двох її основних формах-державної і кооперативно-колгоспної. Соціалістичною вважалась і власність громадських організацій. У статті 88 ЦК УРСР особиста власність визначалась як власність громадян на майно, призначене для задоволення їх матеріальних і культурних потреб. Приватна власність новим ЦК УРСР на відміну від ЦК УСРР 1922 р. не передбачалась. Зобов'язальне право за ЦК УРСР 1963 р., виходячи з неподільного панування планового соціалістичного господарства, не передбачало регулювання приватногосподарського обороту. Соціалістичними засадами були пронизані й всі інші інститути цивільного права, закріпленого в ЦК УРСР.

25 грудня 1958 р. Друга сесія Верховної Ради СРСР п'ятого скликання прийняла Основи кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік.

У грудні 1958 р. Верховна Рада СРСР прийняла також закон "Про кримінальну відповідальність за військові злочини". Зазначені Основи і закони стали базою для розвитку кримінального законодавства Української РСР. 28 грудня 1960 р. на розвиток цих союзних нормативно-правових актів

Четверта сесія Верховної Ради Української РСР п'ятого скликання прийняла новий Кримінальний кодекс УРСР, який уводився в дію з 1 квітня 1961 р. КК УРСР 1960 р. поділявся на Загальну і Особливу частини. Загальна частина мала 5 глав, а саме: I. Загальні положення; II. Межі чинності Кримінального кодексу; III. Про злочин; IV. Про покарання; V. Про призначення покарання і про звільнення від покарання. Особлива частина КК складалася з 11 глав, а саме: I. Державні злочини; II. Злочини проти соціалістичної власності; III. Злочини проти життя, здоров'я, волі і гідності особи; IV. Злочини проти політичних і трудових прав громадян; V. Злочини проти особистої власності громадян; VI. Господарські злочини; VII. Службові злочини; VIII. Злочини проти правосуддя; IX. Злочини проти порядку управління; X. Злочини проти громадської безпеки, громадського порядку та народного здоров'я; XI. Військові злочини. Всього КК УРСР мав 263 статті. Черговість розташування глав в Особливій частині КК УРСР

символізувала пріоритет Радянської держави над особою, зверхність соціалістичної власності над особистою власністю громадян.

На зміст КК УРСР 1960 р. впливала тенденція до демократизації суспільного життя у країні в період "відлиту". Кримінальне право України розвивалося в бік його гуманізації. Так, звужувалася і пом'якшувалася кримінальна відповідальність за діяння, які не становили великої небезпеки для суспільства й держави. КК УРСР відмовився від застосування інституту аналогії. У ньому наголошувалося, що єдиною підставою для кримінальної відповідальності було встановлення в діянні особи складу злочину. КК вже не передбачав існуючої раніше такої міри покарання, як позбавлення виборчих прав. Тепер максимальний строк позбавлення волі складав 10 років, а за особливо тяжкі злочини та для особисто небезпечних рецидивістів - 15 років. Раніше максимальний строк позбавлення волі складав 25 років.

У той же час КК УРСР включав статтю 62 "Антирадянська агітація і пропаганда", яка забезпечувала збереження на практиці політичних репресій проти інакомислячих.

Крім того, починаючи з 1961 р. на рівні Союзу РСР приймалися кримінальні законодавчі акти, якими систематично посилювався кримінально-правовий примус як один із методів керування суспільним життям у країні.

У розглядуваний період було кодифіковане і кримінально-процесуальне законодавство. 25 грудня 1958 р. Верховна Рада СРСР прийняла Основи кримінального судочинства Союзу РСР і союзних республік, які стали базою для розробки і прийняття Четвертою сесією Верховної Ради Української РСР п'ятого скликання 28 грудня 1960 р. Кримінально-процесуального кодексу Української РСР (КПК УРСР). У дію КПК УРСР вводився з 1 квітня 1961 р. КПК УРСР 1960 р. складався з 6 розділів, 34 глав і 424 статей. КПК УРСР проголошував демократичні принципи кримінального процесу, такі, зокрема, як обов'язковість у кожному випадку виявлення ознак злочину порушити кримінальну справу і розкрити злочин; недопустимість притягнення як обвинуваченого не інакше, як у порядку, встановленому законом; здійснення правосуддя лише судом; незалежність суддів та підкорення їх тільки закону; всебічне, повне і об'єктивне дослідження обставин справи; обов'язок виявляти умови, що спричинили вчинення злочину і правопорушення; участь народних засідателів і колегіальність розгляду справ у суцї; гласність судового розгляду справ; активна участь громадськості у виявленні й відверненні злочинів і правопорушень та у судочинстві тощо. Але далеко не все в КПК УРСР було ідеальним. Так, у КПК УРСР 1960 р. не дістав свого відображення такий важливий демократичний принцип кримінального процесу, як презумпція невинуватості.

У цей період було кодифіковане і цивільне процесуальне законодавство Української РСР. 8 грудня 1961 р. Верховна Рада СРСР затвердила Основи цивільного судочинства Союзу РСР і союзних республік, на базі яких був розроблений і затверджений Другою сесією Верховної Ради Української РСР

шостого скликання 18 липня 1963 р. Цивільний процесуальний кодекс УРСР. Цей кодекс був уведений у дію з 1 січня 1964 р.

Таким чином, у розглядуваний період були кодифіковані тільки такі галузі права, як цивільне, кримінальне, процесуальне. Але це не означає, що без змін залишилися інші галузі радянського законодавства. Так, суттєвих змін зазнало трудове право, яке розвивалося у руслі заходів держави, спрямованих на підвищення рівня матеріальної забезпеченості громадян, підвищення гарантій забезпечення їх соціальних прав. У другій половині 1950-х рр. була прийнята низка законодавчих актів, спрямованих на скорочення тривалості робочого часу. І вже у 1960 р. всі робітники і службовці були переведені на семигодинний і шестигодинний робочий день.

При цьому заробітна плата зберігалася, а то й підвищувалася. У 1956 р. була скасована судова відповідальність за самовільне залишення роботи і прогул. Поновлювалося право громадян за власним бажанням укладати і припиняти трудовий договір, раніше заборонені Указом Президії Верховної Ради СРСР від 26 червня 1940 р. Справі охорони прав працівників сприяло нове Положення про порядок розгляду трудових спорів, затверджене Президією Верховної Ради СРСР 31 січня 1957 р. Були здійснені заходи щодо вдосконалення пенсійного забезпечення громадян, і це знайшло своє втілення у Законі про державні пенсії від 14 липня 1956 р.

Процеси демократизації у розглядуваний період торкнулися й інших галузей права, зокрема колгоспного. Регулювання суспільних відносин у цій галузі права здійснювалось здебільшого союзними правовими актами, які нерідко приймалися у формі сумісних постанов ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР. Серед них були, наприклад, такі, як постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 4 липня 1957 р. "Про скасування обов'язкових поставок сільськогосподарських продуктів державі господарствами колгоспників, робітників і службовців", постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР "Про заходи щодо подальшого зміцнення економіки і фінансового стану колгоспів" від 10 січня 1961 р., постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР "Про поліпшення організації збуту лишків сільськогосподарських продуктів колгоспників і колгоспів" від 25 лютого 1961 р. тощо.

У розглядуваний період істотні зміни до законодавства Української РСР про адміністративну відповідальність були внесені Указом Президії Верховної Ради від 15 грудня 1961 р. "Про дальше обмеження застосування штрафів, що накладаються в адміністративному порядку". Червоною ниткою через зміст зазначеного Указу проходить ідея подальшої демократизації законодавства, що регулювало питання застосування примусу. Тим самим певною мірою посилювались гарантії захисту прав громадян.

Таким чином, у цілому суперечливий характер періоду деєсталінізації другої половини 1950-х - першої половини 1960-х рр. відповідним чином впливав і на правову систему УРСР. Позитивним було вже те, що в цей період розпочалася нова кодифікація законодавства УРСР, демократичні процеси торкнулися і тих галузей права, котрі в цей період не були кодифіковані. Але на стан справ у всіх галузях права негативно впливала

командно-адміністративна система на чолі з комуністичною партією, котра в дещо зміненому вигляді продовжувала панувати і в період десталінізації.

2. Конституційне (державне) право УРСР періоду лібералізації (середина 50-х - перша половина 80-х рр. XX ст.).

Четверту Конституцію УРСР прийнято 20 червня 1978 року позачерговою сесією Верховної Ради республіки. Її текст розробила комісія на чолі з В. В. Щербицьким відповідно до Конституції СРСР 1977 року, «яка відобразила новий стан розвитку Радянської держави — побудову в СРСР розвинутого соціалістичного суспільства і стала політико-правовою основою конституцій усіх соціалістичних республік»

Конституція СРСР 1977 р. декларативно і пропагандистськи закріплювала суверенітет союзних республік, тобто їх верховенство, повновладдя, незалежність і самостійність щодо інших держав та внутрішньої і зовнішньої політики, зокрема: право вступати у відносини з іноземними державами, укладати з ними договори, обмінюватись з ними дипломатичними і консульськими представництвами, брати участь у міжнародних організаціях, а також право вільного виходу зі складу СРСР.

На підставі Конституції СРСР була прийнята Конституція УРСР 1978 р., яка складалася з 10 розділів та 171 статті.

Найвищим органом влади УРСР була Верховна Рада, яка формувалась строком на 5 р. на основі загального, рівного і прямого виборчого при таємному голосуванні, притому депутатом міг бути громадянин УРСР, віком з 18 р. Допоміжними органами ВР УРСР були її постійні комісії, обрані з числа її депутатів для ведення законопроектної роботи, попереднього розгляду і підготовки питань, що належали до відання ВР, сприяння проведенню у життя законів ВР, а також контролю за діяльністю державних органів і організацій. Верховній Раді була підзвітна Президія ВР, яка забезпечувала її організацію її роботи, і до складу якої входили: голова ВР (очолював її), його перший заступник і заступник, голова Комітету народного контролю та голови постійних комісій ВР.

Органами державного управління УРСР були: Рада Міністрів УРСР, союзно-республіканські і республіканські міністерства, відомства і державні комітети. Уряд – Рада Міністрів – був найвищим виконавчим і розпорядчим органом державної влади, відповідальним перед ВР; вона утворювалась Верховною Радою у складі голови Ради Міністрів, його перших заступників і заступників, міністрів і голів державних комітетів.

Місцевими органами влади УРСР були: обласні, районні, міські, районні у містах, селищні і сільські Ради народних депутатів, які обирались на 5 р. на основі загального, рівного і прямого виборчого при таємному голосуванні. Вони обирали голів Рад, формували свої президії, утворювали постійні комісії, створювали підзвітні їм виконавчі і розпорядчі органи – виконкоми.

Судову систему УРСР становили: Верховний Суд, обласні суди, Київський міський суд, районні (міські) народні суди. Вони утворювались на засадах виборності суддів і народних засідателів – народні судді районних

(міських) народних судів обирались відповідними обласними Радами, а судді Верховного і обласних судів – Верховною Радою; народні засідателі районних (міських) народних судів обирались на зборах громадян за місцем їх проживання чи роботи відкритим голосуванням, а вищих судів – відповідними Радами народних депутатів. Господарські спори між підприємствами, установами і організаціями вирішували органи державного арбітражу.

Правоохоронну систему УРСР становили: 1. прокуратура – Прокурор УРСР і прокурори областей, які призначались Генеральним прокурором СРСР, та районні і міські прокурори, які призначались Прокурором УРСР і затверджувались Генеральним прокурором СРСР; усі – строком на 5 р.; 2. органи внутрішніх справ – підрозділи міліції, виправно-трудова заклади, пожежна охорона, слідство, штабні та інші служби. Діяли також органи державного нотаріату і адвокатура.

3. Основні риси цивільного, кримінального, процесуального та інших галузей права УРСР періоду лібералізації (середина 50-х - перша половина 80-х рр.. XX ст..).

Адміністративне законодавство регулювало суспільні відносини в галузі державного управління. В період, що розглядається, здійснювалось видання законів та інших нормативних актів з окремих галузей і сфер управлінських відносин, а також актів, які визначали структуру і управлінську діяльність окремих категорій органів державного управління. Серед цих актів слід назвати Загальне положення про міністерства Союзу РСР (1967 р.) і Положення про окремі міністерства та відомства, де містились адміністративно-правові норми. Такі ж норми містились і в новому законодавстві про місцеві Ради, що визначено організацію виконавчих і розпорядчих органів Рад. Досить багато норм адміністративного права містили законодавства про охорону здоров'я, народну освіту, земельний, лісний, водний кодекси УРСР, а також Статут залізниць СРСР від 6 квітня 1964 р.. Ветеринарний статут СРСР від 22 грудня 1967 р., Повітряний кодекс СРСР від 26 грудня 1961 р., Митний кодекс СРСР від 5 травня 1964 р., Кодекс торгового мореплавства СРСР від 17 вересня 1968 р. Норми адміністративного права складали основний зміст перелічених актів, навколо яких об'єдналися норми цивільного, трудового, фінансового та інших галузей права.

Цивільне і господарське законодавство. У період, що розглядається, однією з характерних особливостей цивільного права було забезпечення всебічного зміцнення державної та суспільної власності, закріплення за особою власністю споживчого характеру. При цьому в Конституції СРСР підкреслювалось, що майно, яке перебуває в особистій власності або користуванні громадян, не повинно служити для одержання нетрудових доходів, використовуватися на шкоду інтересам суспільства. В Конституції декларувалося розширення цивільно-правових гарантій охорони особистих не-майнових прав громадян. Так, ст. 57 встановлювала, що громадяни СРСР мають право на судовий захист від посягань на їх честь і гідність. Тим самим

розширювалася сфера цивільно-правового регулювання, бо до цього подібні делікти підлягали захисту в кримінально-правовому порядку.

У відповідності з Конституцією СРСР указом Президії Верховної Ради СРСР від 30 жовтня 1981 р. було внесено зміни і доповнення до Основ цивільного законодавства Союзу РСР і союзних республік. Згодом зміни і доповнення внесено і до цивільного законодавства України.

Житлове законодавство. На початку 80-х років було кодифіковано житлове законодавство. У 1981 р. прийняті Основи житлового законодавства Союзу РСР і союзних республік, а у 1983 р.- житлові кодекси союзних республік. В УРСР такий Кодекс був прийнятий 30 червня 1983 р. У житловому законодавстві визначалися порядок надання громадянам жилої площі, підстави для поліпшення житлових умов (забезпеченість жилою площею на одного члена сім'ї нижче встановленого для даної місцевості рівня, невідповідність жилого приміщення санітарним і технічним вимогам та ін.). У законодавстві також передбачалися категорії громадян, які мали право на першочергове і позачергове одержання житла. Законодавство приділяло увагу питанням збереження житлового фонду, його експлуатації та ремонту. В Основах і ЖК УРСР передбачалась відповідальність службових осіб і громадян за неналежне вико-ристання житлового фонду та інші порушення житлового законо-давства.

Сімейне законодавство. Радянське сімейне законодавство про шлюб і сім'ю декларувало зміцнення сім'ї, охорону інтересів матері та дитини, здоров'я молодого покоління. Про ці та інші завдання говорилося в Основах законодавства Союзу РСР і союзних республік про шлюб і сім'ю, прийнятих 27 червня 1968 р., а також у виданому у відповідності з ними 20 червня 1969 р. Кодексі про шлюб та сім'ю УРСР. Увага зміцненню сім'ї приділялась і в Конституції УРСР 1978 р. Шлюбно-сімейне законодавство визнавало законним тільки шлюб, укладений в органах ЗАГСу. Лише такий шлюб породжував права і обов'язки подружжя. Релігійний обряд одруження не мав юридичної сили. Виходячи з цілей шлюбу, законодавство чітко визначало умови вступу до шлюбу (взаємна згода, досягнення шлюбного віку, неперебування в іншому шлюбі, дієздатність, відсутність близької спорідненості), а також порядок укладання шлюбу (спільна письмова заява, пред'явлення документів, які посвідчують особу, закінчення відповідного строку після подачі заяви з метою перевірки серйозності намірів тих, хто вступає до шлюбу, урочистість укладання шлюбу тощо). КпШС УРСР встановлював, що шлюб громадян України з іноземними особами, а також шлюб іноземних осіб поміж собою в УРСР має укладатися на загальних підставах.

Найбільш значні й важливі зміни до радянського кримінального законодавства вніс Закон СРСР "Про внесення доповнень і змін до Основ кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік", прийнятий 11 липня 1969 р. Цим Законом до Основ були внесені статті 23 та 44 про особливо небезпечного рецидивіста і незастосування умовно- дострокового звільнення, змінені статті 23, 44, 45, 47 про правила визначення виду

виправно-трудової установи засудженим до позбавлення волі, про умовно-дострокове звільнення від покарання, про погашення судимості та ін. Відпо-відні зміни і доповнення були внесені також до КК УРСР.

Указом Президії Верховної Ради СРСР від 12 червня 1970 р. "Про умовне засудження до позбавлення волі з обов'язковим залученням засудженого до праці" в радянському кримінальному праві введено новий інститут - умовне засудження до позбавлення волі з обов'язковим залученням засудженого до праці, визначені підстави і умови його застосування до засуджених. Указом Президії Верховної Ради СРСР від 18 травня 1972 р. "Про внесення доповнень і змін до Основ кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік" було введено поняття злочину, який спричинив особливо тяжкі наслідки (ст. 23). Основи доповнювала також ще ст. 7, де давалося визначення поняття тяжкого злочину і наводився вичерпний перелік його видів.

Досить суттєві зміни і доповнення до кримінального законодавства СРСР і УРСР було внесено указами Президії Верховної Ради СРСР від 8 лютого і 15 лютого 1977 р. Цими законодавчими актами вводилося відбування покарання в колоніях - поселеннях для осіб, які вчинили злочин з необережності, розширювалося коло засуджених, до яких могли застосуватися умовно-дострокове звільнення і заміна невідбутого покарання більш м'яким.

Указом Президії Верховної Ради СРСР від 5 червня 1981 р. "Про посилення відповідальності за хуліганство" було підвищено кримінальну відповідальність за це діяння, встановлено стислі строки розслідування і судового розгляду справ про хуліганство. Встановлювалась більш сувора відповідальність за хуліганство, особливо пов'язане із застосуванням або спробою застосування зброї.

Виправно-трудове законодавство. 11 липня 1969 р. Верховна Рада СРСР прийняла Основи виправно-трудового законодавства Союзу РСР і союзних республік. На їх базі в Україні 23 грудня 1970 р. був затверджений і з 1 червня 1971 р. введений у дію Виправно-трудовий кодекс УРСР. Це законодавство мало завдання забезпечити виконання кримінального покарання.

4. Основні зміни права УРСР періоду перебудови, проголошення державного суверенітету.(1985 – 1991 рр).

Початок 1985 р. в Україні діяло розгалужене як союзне, так і повністю відповідне йому республіканське законодавство. Воно мало забезпечити функціонування командно-адміністративної системи управління і планової економіки.

У роки «перебудови» здійснюється реформування законодавства. У чинні закони, інші правові акти вносяться численні зміни і доповнення. Крім того, приймаються нові законодавчі акти. Практично не було жодної галузі права, де б не сталися істотні зміни. Усе це було обумовлено процесами, які відбувалися у суспільстві.

Зміна економічного фундаменту суспільства, пов'язана з переходом до

багатоукладної економіки, викликала посилення значення цивільного права як основного регулятора ринкових відносин, що формувалися.

Цивільне право.

Головними актами, які регулювали цивільно-правові відносини в Україні у період, що розглядається, були Основи цивільного законодавства Союзу РСР і союзних республік від 8 грудня 1961 р. та Цивільний кодекс УРСР 1964 р., куди вносилися зміни і доповнення. Проте поряд із зазначеними актами були прийняті й нові закони, які вносили істотні зміни в цивільне право. Це насамперед закони СРСР від 4 червня 1990 р. «Про підприємства в СРСР», від 26 травня 1988 р. «Про кооперацію в СРСР», від 6 березня 1990 р. «Про власність в СРСР», Основи законодавства Союзу РСР і союзних республік про оренду від 23 листопада 1989 р. та ін. В УРСР новими важливими актами в галузі цивільного права стали закони від 7 лютого 1991 р. «Про власність»¹ і від 27 березня 1991 р. «Про підприємства в Україні».

У травні 1991 р. були прийняті нові Основи цивільного законодавства Союзу РСР і союзних республік, які повинні були набрати чинності 1 січня 1992 р. Вони являли собою серйозний, глибоко продуманий, працездатний закон ринкового типу.

До законодавства в галузі цивільного права тісно примикали правові акти, покликані створити сприятливі умови для підприємницької діяльності. Одним з них був Закон СРСР від 2 квітня 1991 р. «Про загальні засади підприємництва громадян в СРСР», яким, зокрема, регламентувалися права і відповідальність суб'єктів підприємницької діяльності. В Законі підкреслювалося, що він спрямований на створення умов для широкого виявлення господарської ініціативи і заповзятливості громадян на підставі реалізації принципу рівності усіх форм власності, свободи розпорядження майном і вибору сфер діяльності.

На забезпечення ефективного функціонування економіки в умовах ринкових відносин були спрямовані Основи законодавства про інвестиційну діяльність від 10 грудня 1990 р., а також Закон СРСР від 11 грудня 1990 р. «Про банки і банківську діяльність», який передбачав можливість існування поряд з державними й комерційних банків.

В Україні союзне законодавство про підприємницьку діяльність було продубльовано в законах УРСР від 7 лютого 1991 р. «Про підприємництво» і від 18 вересня 1991 р. «Про інвестиційну діяльність».

Земельне право.

Одним з найважливіших правових актів, покликаних регулювати економічні відносини, були Основи законодавства Союзу РСР і союзних республік про землю від 28 лютого 1990 р. Вони мали регулювати земельні відносини і створювати умови для раціонального використання та охорони земель, відтворення родючості ґрунтів, збереження і поліпшення природного середовища, розвитку усіх форм господарювання.

Трудове право.

Перехід до ринкової моделі розвитку економіки був неможливим без кардинального реформування трудового законодавства. Перші кроки у цьому

напрямку були зроблені на початку 1988 р., коли розпочався перехід практично усіх підприємств на повний госпрозрахунок і самофінансування. З цього часу встановлювався новий порядок розроблення й укладення колективних договорів. Основною його особливістю є деяка демократизація усієї колдоговірної роботи.

З метою забезпечення рівноправності з чоловіками трудове законодавство розширило жінкам пільги і надало їм додаткові гарантії трудових прав. Це було закріплено, зокрема, в Законі СРСР від 22 травня 1990 р. «Про внесення змін і доповнень у деякі законодавчі акти СРСР з питань, що стосуються жінок, сім'ї та дитинства» і постанові Верховної Ради СРСР від 10 квітня 1990 р. «Про деякі заходи щодо поліпшення становища жінок.

Питання трудових відносин регулювалися і в таких законах СРСР, як «Про власність в СРСР», «Про підприємства в СРСР», Основи законодавства Союзу РСР і союзних республік про оренду. Наприклад, в ст. 62 Закону «Про власність в СРСР» закріплювалося, що громадянину належить виключне право розпорядження своїми здібностями до праці.

У трудовому законодавстві були й інші зміни прогресивного характеру. Так, тривалість випробування при прийнятті на роботу стала визначатися за погодженням сторін трудового договору, були скасовані нерозумні обмеження роботи за сумісництвом, краще стимулювалося суміщення професій і посад тощо.

Кардинальними можна вважати також зміни в інституті трудового договору щодо запровадження союзним законодавством 1990—1991 рр. так званої контрактної форми прийняття на роботу. Свідченням розуміння необхідності кардинальних змін у галузі правового регулювання праці було включення до плану підготовки проектів законодавчих актів, необхідних для правового забезпечення економічної реформи, підготовку проекту закону СРСР про приведення Основ законодавства Союзу РСР і союзних республік про працю у відповідність з новими принципами господарювання.

Постановою Верховної Ради УРСР «Про економічну самостійність Української РСР» передбачалося розроблення законодавчих актів про працю. Законом УРСР від 20 березня 1991 р. були внесені окремі зміни в КЗпП УРСР. Щоправда, ці зміни можна охарактеризувати лише як тимчасові заходи щодо оновлення трудового законодавства. Були прийняті й інші законодавчі акти, присвячені окремим інститутам трудового права України, наприклад закони УРСР від 1 березня 1991 р. «Про зайнятість населення» і «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні».

Проте в цілому трудове законодавство перебувало у кризовому стані і не відповідало потребам часу. Істотними недоліками цієї галузі права були:, хибна орієнтація на виробництво, а не на працівника, незахищеність розмірів зарплати, низький рівень умов праці, майже повна відсутність договірних засад між працівником і адміністрацією підприємства, установи, організації, слабкість захисту трудових прав при їх масових порушеннях (йдеться про обмеженість предмета і вузьку сферу дії права, яка охоплювала лише

робітників і службовців держпідприємств, організацій і установ), слабкість економічних методів регулювання, негнучкість права, внаслідок чого приймалися спрощені рішення при регулюванні трудових відносин, надмірна централізація права, яка не залишала місця самостійній правотворчості союзних республік. Тому в умовах економічних реформ і розвитку ринкових відносин потрібні були радикальні зміни всього законодавства про право, які відображали реальні процеси перебудови в різних сферах життя суспільства.

Законодавство в соціально-культурній сфері.

Робилися також спроби реформувати законодавство, яке регулювало соціально-культурну сферу. Наприклад, були прийняті такі закони СРСР: від 11 квітня 1991 р. «Про загальні засади державної молодіжної політики в СРСР», від 15 травня 1990 р. «Про пенсійне забезпечення громадян в СРСР», від 24 квітня 1990 р. «Про мови народів СРСР», від 1 жовтня 1990 р. «Про свободу совісті і релігійні організації». Серед правових актів України соціально-культурного призначення можна назвати, зокрема, закони від 28 жовтня 1989 р. «Про мови в Українській СРСР» і від 5 листопада 1991 р. «Про пенсійне забезпечення».

Кримінальне законодавство.

У роки перебудови в кримінальне законодавство, яким керувались в Україні, вносилися зміни і доповнення, обумовлені процесами, які відбувалися в соціально-економічній і політичній сферах. Так, у 1985-1986 рр. кримінальне законодавство змінювалося у зв'язку з проведенням політики щодо посилення боротьби з пияцтвом, а також одержанням нетрудових доходів. У 1986 р. в Основах кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік було встановлено, що в разі заміни в порядку помилування смертної кари позбавленням волі останнє могло бути призначене і на строк понад 15 років, але не більше 20 років. У 1987 р. в загальносоюзне законодавство були внесені зміни і доповнення у зв'язку з приєднанням СРСР до міжнародних конвенцій щодо наркотиків, СНІДу, заручників.

Загострення соціально-політичної ситуації в країні, активізацій громадсько-політичних рухів, боротьба за владу різних угруповань, партій і рухів призвели до змін і доповнень в: Закон СРСР «Про кримінальну відповідальність за державні злочини», обумовили прийняття законів СРСР від 2 квітня 1990 р. «Про захист честі і гідності Президента СРСР», від 23 жовтня 1990 р. «Про кримінальну відповідальність за блокування транспортних комунікацій та інші незаконні дії, які посягають на нормальну і безпечну роботу транспорту». 2 липня 1991 р. Верховна Рада СРСР прийняла Основи кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік.

Процесуальне право.

Реформаторськими засадами позначено й процесуальне законодавство. Так, 30 червня 1987 р. Верховна Рада СРСР прийняла Закон «Про порядок оскарження в суд неправомірних дій службових осіб, які обмежують права громадян», який за формою і змістом відповідав принципам демократизації суспільного життя. Цей закон запрацював і в УРСР. Так, згідно з цим актом

про процедуру судового оскарження протиправних і таких, що порушують права громадян, дій офіційних осіб в Україні тільки у першій половині 1988 р. розглядалось 187 позовів.

Таким чином, законодавство у цей період зазнавало низки змін. У ньому певною мірою став виявлятися новий для радянської правової системи принцип центрального становища інституту прав і свобод особи. Воно за своїм змістом ставало більш демократичним і гуманним. Проте правові акти як союзного, так і республіканського (в тому числі УРСР) рівня не змогли переломити процес розвитку країни, зупинити, а згодом і подолати кризові явища. Комплексний підхід до законодавства був явно недосконалим.

16 липня 1990 р. Верховна Рада УРСР прийняла Декларацію про державний суверенітет України, якою утверджувалося здійснення українським народом його невід'ємного права на самовизначення. Декларація проголошувала верховенство, самостійність, повноту і неподільність влади республіки в межах її території, недоторканність і незмінність кордонів, право народу України на володіння, користування і розпорядження національним багатством, самостійне створення банківської, цінової, фінансової, митної і податкової систем. Україна заявила про права на власні збройні сили, внутрішні війська та органи державної безпеки, підпорядковані Верховній Раді. У Декларації наголошувалося, що відносини з іншими республіками Україна має намір будувати на основі договорів, укладених на принципах рівноправності, взаємоповаги і невтручання у внутрішні справи, та зазначалося, що принципи Декларації про державний суверенітет України використовуються для укладення союзного договору.